

Н. Зеленська,
завідувач відділу рідкісних і цінних документів
Кіровоградської ОУНБ ім. Д. І. Чижевського

УКРАЇНОМОВНІ ВИДАННЯ У ФОНДІ ВІДДІЛУ РІДКІСНИХ І ЦІННИХ ДОКУМЕНТІВ КОМУНАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ «ОБЛАСНА УНІВЕРСАЛЬНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ІМ. Д. І. ЧИЖЕВСЬКОГО» (М. КІРОВОГРАД)

УКРАЇНОМОВНЕ друкарство пройшло складний шлях свого становлення. Валуєвський циркуляр 1863 р., в якому наказувалося призупинити видання значної частини книг, написаних «малоросійською», тобто українською мовою, завдав непоправного удару вітчизняному книговидавництву, яке тільки починало розвиватися. Якщо в 1862 р. у Російській імперії побачили світ 40 українських книг, то впродовж 1863-го – 15, а в наступні роки вийшли друком лише окремі книги, зокрема фольклорні збірники і два різні видання «Кобзаря», здійснені 1867 р. у С.-Петербурзі Д. Кожанчиковим та І. Лисенковим. Дію Валуєвського циркуляра було закріплено й розширено шляхом видання імператором Олександром II Емського указу 1876 р. Цим документом заборонялося друкувати українською мовою книжки й навіть тексти до нот, ставити українські театральні вистави і організовувати концерти з українськими піснями. Всі тексти треба було перекладати російською. У 1881 р. заборону стосовно театральних вистав скасували, але запровадили низку нових обмежень щодо вживання української мови. Зокрема, було суворо заборонено ввозити будь-які книжки та брошури українською мовою, видані за кордоном, а також закрито прихильний до українців часопис «Кіевській телеграфъ».

Патріотичні кола України не погоджувалися з Емським указом. Багато організацій та впливових людей зверталися до уряду з проханням дозволити хоча б навчання дітей у школах українською мовою. Але всі ці звернення відхилялися або залишалися без відповіді. Лише з часом, незважаючи на всі урядові заборони, україномовна книга почала поступово проникати в різні сфери народного буття.

У 1899 р. в Єлисаветграді було створено громадську бібліотеку (нині – Кіровоградська ОУНБ ім. Д. І. Чижевського). З цього часу розпочалося формування колекції україномовних видань книгозбірні. Сьогодні ця колекція (за період з кінця ХІХ до початку ХХ ст.) зберігається у відділі рідкісних і цінних документів і налічує 263 примірники.

За свою історію бібліотека мала різні джерела комплектування: пожертви громадян і організацій, залишки бібліотек навчальних закладів та установ, ліквідованих радянською владою, приватні колекції, передані до бібліотеки, придбані за державні кошти, одержані як обов'язковий примірник та ін.

Перші україномовні видання у фондах бібліотеки з'явилися іще на початку її діяльності. Це були різні за жанрами книги з природознавчих наук, історії, художні твори, релігійні та періодичні видання.

37 примірників творів друку надійшли до бібліотеки в 1994 р. разом з колекцією О. Ільїна. Серед них – найдавніше україномовне видання колекції – «Українські оповідання» О. Стороженка 1863 р.

Творча спадщина О. Стороженка – сучасника Т. Шевченка – невелика. Сам митець не вважав себе письменником-професіоналом, не був активним учасником літературно-мистецького життя України й не претендував на всенародне визнання. Перебуваючи на військовій службі, беручи участь у військових походах, завжди цікавився життям народу, його сучасним і минулим, швидко знайомився з людьми, вмів розмовляти з ними, слухати їх. Поетичність його натури, щирий гумор, дотепність імпонували співрозмовникам, і від них він чув різні легенди й бувальщини. Око О. Стороженка швидко помічало цікаве в людях, а пам'ять фіксувала особливості розповіді, різноманітні барви й інтонації. Тому оповідання та нариси цього автора нагадують усні оповіді, часом вони дуже схожі на народні перекази історичних подій.

У 1857 р. у російських журналах і газетах публікуються написані російською мовою роман з української старовини ХVІІІ ст. «Братя-близнець» та низка оповідань, в основу яких покладено українські народні повір'я. У 1861 р. виходять друком – окремими виданнями і в журналі «Основа» – твори письменника, написані українською мовою, а в 1863-му в С.-Петербурзі, у друкарні П. Куліша, – «Українські оповідання» в двох томах, які О. Стороженко написав ще в 1850-х рр. Один із цих примірників і зберігається в Кіровоградській ОУНБ ім. Д. І. Чижевського.

Одним із найдавніших україномовних видань бібліотеки є «Збірник творів Ієремії Галки» (псевдонім М. Костомарова) 1875 р. До нього ввійшли п'єса «Сава Чалий», переклади поезій Дж. Г. Байрона зі збірника «Єврейські мелодії», поезії із забороненої цензурою збірки «Вітка», що за життя автора були надруковані вдруге.

Великий інтерес становить видання 1882 р. «Оповідання про комах» О. Степовика (псевдонім українського публіциста О. Комарова) – один із перших зразків жанру науково-художньої літератури на теренах України. Ця книга має штамп Єлисаветградської центральної бібліотеки (назва книгозбірні в 1920–1924 рр.).

Того ж року в єлисаветградській друкарні М. Гольденберга було надруковано збірку оповідань «На віку – як на довгій ниві» українського письменника, перекладача, публіциста С. Єнохіна. Ця книга з автографом автора надійшла до Кірово-

градської ОУНБ ім. Д. І. Чижевського з колекцією О. Ільїна.

Цензурні переслідування в Росії зумовили сконцентрування на тривалий час українського книговидання в Галичині, де 1870-ті рр. пройшли під знаком розвитку шкільництва й виходу у світ серії підручників – перекладних та оригінальних, написаних авторами для нижчої і середньої шкіл.

На цих теренах у 1868 р. виникло Товариство «Просвіта» – як протиположність антиукраїнським течіям у культурному житті: колонізаторській, підтримуваній царською владою з одного боку та русофільській – з другого. Від початку своєї діяльності «Просвіта» активно боролася за рівноправність української мови, запровадження її у школах та установах. На першому етапі товариство було просвітницькою організацією, членами якої стала майже вся українська інтелігенція Галичини – переважно вчителі, службовці, священники, студенти.

Одним із головних завдань «Просвіти» було українське книговидання. За перші 50 років її діяльності побачили світ 348 популярних книжок, серед них 88 видань оповідань, 52 – історично-географічного змісту, 28 – на природничі й медичні теми.

Згодом осередки «Просвіти» починають функціонувати на всіх етнічних українських землях, зокрема на Лівобережній Україні. Під час революції 1905–1907 рр. діяльність товариства значно поширилася: зросла кількість видавництв, що випускали літературу українською мовою, відкрилися бібліотеки, читалися лекції з історії України та української літератури. На початок ХХ ст. припадає й створення закордонних філій «Просвіти», зокрема в Канаді, США, Бразилії.

Серед видань «Просвіти», що зберігаються у фонді ОУНБ, є чотири книги, які побачили світ у Львові: «Невинна» (1907) І. Левицького, «Як Болгари здобули собі свободу» (1909) С. Русової, «Князь Ярослав Осмомисл» (1918) О. Назарука, «Історія Козаччини» (1922) І. Крип'якевича, а також два видання закордонних філій – «Лист шинкаря до Люципера і Відповідь. Про алкоголь. І інші» (Нью-Йорк, 1915) та повість у трьох частинах «З ласки родини» (Едмонтон; Алберта, 1918) А. Чайковського.

На початку ХХ ст. в Україні намітилася тенденція до підвищення освітнього рівня народних мас, зацікавлення національною історією та культурою. З'явилися народні бібліотеки, просвітницькі товариства, аматорські театральні гуртки. Розвиток промисловості зумовив поширення професійно-технічних закладів. У цей час фонд бібліотеки поповнився творами Т. Шевченка, М. Грушевського, М. Ростовцева, О. Новицького та ін. Друкувалися вони в друкарнях Полтави, Катеринослава, Черкаса, Чернівців, Львова, Харкова, Києва, Коломиї. І хоч якість друку та паперу цих книжок не завжди була високою, однак невелика ціна робила їх доступними для широкого загалу.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в Єлисаветграді жив «батько артілей» М. Левитський – людина, яку знали не тільки в місті, а й далеко за його межами. Він був організатором першої в Російській імперії землеробської артілі-кооперативу. В 1896 р. висту-

пав із доповіддю на зібранні Вільного економічного товариства у Петербурзі, на Міжнародному конгресі кооператорів у Парижі. Артільний договір, укладений М. Левитським, переклали у Франції, його ідеї лягли в основу розвитку кооперативного руху багатьох країн Європи. М. Левитський активно відстоював права українського народу, був прихильником «повного національного і політичного відродження та визволення... матері-України». А ще займався педагогічною діяльністю, написав кілька поетичних книг. Одна з них – збірка «Сироти України» (Єлисаветград, 1918) – є у фонді бібліотеки.

Значного розвитку україномовне книгодрукування набуло в період т. зв. коренізації – тимчасової політики, що проводилася в країні у 1920-х – на початку 1930-х рр. з метою зміцнення радянської влади засобами поступок у вигляді запровадження української мови як державної мови республіки в різних сферах суспільного й культурного життя.

Одним із головних напрямів українізації визначалося розширення сфери користування українською мовою в державних і партійних установах. Для чиновників 3 серпня 1923 р. було організовано курси української мови, після закінчення яких вони повинні були скласти іспит. Той, хто його не склав, втрачав посаду. З 1925 р. введено обов'язкове вживання української мови в державному діловодстві, а з 1927-го – у партійному.

Найбільшим був вплив українізації на розвиток освіти. Вона збігалася в часі з розгортанням культурної революції, головним напрямом якої була ліквідація неписьменності.

Різно збільшився обсяг видань української преси. На початку 1930-х рр. він становив майже 90% усіх періодичних видань республіки. Україномовними були три чверті всіх театрів країни. Період українізації став часом розквіту літературних і мистецьких угруповань. Активізували свою роботу не лише державні, а й приватні видавництва. Зростання попиту на українську книжку забезпечило прибутковість найбільших видавництв, а такі з них, як «Час», «Друкар», «Січ», «Криниця», придбали власні друкарні.

Великим був внесок у розвиток української культури видавництва «Час», що діяло в Києві в 1908–1920 рр. Фундаторами і керівниками цього поставленого на належному фаховому рівні підприємства були В. Королів-Старий, М. Синицький, М. Левицький. Видавництво мало друкарню та книгарню, а його капітал – нечувана до того часу річ для української установи – перевищив мільйон карбованців. Серед видань були твори українських письменників і переклади з різних мов, підручники, брошури для широкого кола читачів, кольорові поштівки з текстами народних пісень українського й російського художника та ілюстратора А. Ждахи.

1920-ті роки стали часом небаченого розвитку, відкриттів і сподівань в українській культурі, яка вперше могла розраховувати на підтримку з боку держави.

Проте ця політика була короткостроковою. Прагнення великих і малих народів до національного відродження постійно нашоувалося на протидію,

що згодом переросла в тотальний наступ. В Україні це почалося в 1925 р., з приходом на посаду першого секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича. Першими це відчували на собі керівники державних органів, потім боротьба розгорнулася вже проти всього народу.

У колекції україномовних видань нашої бібліотеки зберігається 158 книг періоду українізації. Це, зокрема, друге видання «Збірника найкращих українських пісень» (К., 1923), книга В. Короленка «Серед лихих людей» (К., 1923) та ін.

Вищезгадана колекція значно збільшилась із здобуттям Україною незалежності, зокрема, за рахунок книг, надісланих українською діаспорою з різних куточків світу. Завдяки цьому фонд поповнився творами видатних історичних діячів та письменників, які не друкувались та були забороненими в СРСР. Це дослідження з історії Західноукраїнської Народної Республіки, Української повстанської армії, Україн-

ської православної церкви, твори видатних українських істориків, письменників, політичних діячів, наприклад, В. Липинського, М. Хвильового, В. Барки, В. Винниченка, Є. Маланюка, П. Григоренка, Є. Коновальця та ін.

Значне поповнення фонду україномовних видань відбулося в 2008 р., коли, згідно з двосторонньою Угодою про співробітництво між Кіровоградською ОУНБ ім. Д. І. Чижевського та Канадським товариством приятелів України (осередок у м. Торонто), в нашому закладі відкрився Канадсько-Український бібліотечний центр.

Сьогодні ОУНБ ім. Д. І. Чижевського дуже зважено підходить до формування своїх фондів, особливо україномовних видань, адже від цього залежить якість бібліотечних послуг, суспільне визнання та авторитет бібліотеки. ■

З ДОСВІДУ РОБОТИ

*Н. Петренко, заступник генерального директора
КЗК «Донецька обласна універсальна наукова
бібліотека ім. Н. К. Крупської»*

ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ БІБЛІОТЕЧНОГО ФОНДУ ДОНЕЦЬКОЇ ОУНБ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ АВТОМАТИЗОВАНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ

НА сучасному етапі розвитку бібліотеки, відповідно до вимог інформаційного суспільства, здійснюють своє технічне і технологічне переоснащення. Створюються автоматизовані бібліотечно-інформаційні системи (АБІС), здійснюється реорганізація основних технологічних процесів. Повна автоматизація процесів бібліотечної роботи дає змогу підвищити її якість при скороченні виробничих витрат.

Сьогодні основним інформаційним ресурсом бібліотек залишається документний фонд, одним з основних засобів збереження якого є планова інвентаризація. Відповідно до наказу Державного казначейства України «Про внесення змін до Інструкції з інвентаризації матеріальних цінностей, розрахунків та інших статей балансу бюджетних установ» № 311 від 02.09.2010 р., будь-яка бібліотека, незалежно від обсягу та цінності її фондів, зобов'язана проводити їх інвентаризацію «один раз у п'ять років або протягом п'яти років з охопленням інвентаризацією щорічно не менше 20 відсотків одиниць бібліотечного фонду із обов'язковим завершенням розпочатої інвентаризації цього майна в структурному підрозділі (у матеріально відповідальній особі) протягом тридцяти днів».

Загальний обсяг фонду Донецької ОУНБ ім. Н. К. Крупської становить 1 млн 612 тис. прим. Щорічні надходження документів до книгозбірні – близько 20 тис. прим. Для виконання наказу Держказначейства бібліотека щорічно має інвентаризувати 320,0 тис. прим. документів, а за комплек-

сними нормами часу на інвентаризацію одного документа встановлено 7 хв. 18 сек. Отже, для виконання унормованого наказом обсягу робіт потрібно 38 933 години, що дорівнює річному фонду робочого часу 21-ї штатної одиниці. Тобто 1/5 частина всього бібліотечного персоналу протягом року має займатися лише інвентаризацією документів. Якщо застосовувати традиційну технологію, виконати зазначений наказ просто неможливо.

Майже 15 років Донецька ОУНБ ім. Н. К. Крупської використовує систему автоматизації бібліотечних процесів «Університетська бібліотека» (UniLib), яку розробила група вчених Харківського національного університету внутрішніх справ. АБІС UniLib дозволяє автоматизувати процеси комплектування, обробки, у т. ч. здійснювати штрих-кодування документів, створення електронного каталогу (на 01.01.2012 р. його обсяг становив 665,5 тис. бібліографічних записів) тощо.

У 2011 р. з метою вдосконалення процесу планової інвентаризації документного фонду структурних підрозділів бібліотеки було запроваджено технологічні розробки відділу автоматизації бібліотечних процесів з використанням можливостей АБІС UniLib. Спочатку інноваційну методику застосували для інвентаризації фонду відділу міського абонементу, який нараховує більше 100 тис. прим. документів на традиційних та електронних носіях.

Інвентаризація бібліотечних фондів здійснюється з метою забезпечення достовірності даних обліку